

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.18>

Volume 7/3

2023 p. 317-335

EĞİTİM VE SOSYOLOJİYE TASAVVUFÎ BAKIŞ (NİTELİKSEL BİR ANALİZ)

SUFİ PERSPECTIVE ON EDUCATION AND SOCIOLOGY (QUALITATIVE ANALYSIS)

Emine Elif ÇAKMAK İGALÇI*

ÖZ

Bireysel ya da sosyolojik olarak insan kendini fark etme, tanıma, yetiştirme ve olgunlaşma süreci içerisinde her daim gelişim ve değişime açık olan bir varlıktır. İnsanın eğitimsel ve toplumsal olarak bireysel pozisyonunu ele almak hem onun var olma sebebini hem de değişim ve gelişim sürecini anlamayı kolaylaştırır. Dinî ilimlerden tasavvufun da amacı insanın varoluş serüvenini bilerek o gaye doğrultusunda insan-Yaratıcı bağının güçlü olmasını sağlamak, bu kutsal birlikteliğe götüreceği olan eğitimsel ve sosyolojik basamakları ferdi ve içtimaî açıdan ele alarak insan yetiştirme gayretinde olmaktır. Tasavvufun öncelendiği insan olgusu, insana atfedilen değer ve yetiştirme gayreti, eğitim ve sosyoloji dalları üzerinden incelenecektir. Bu çalışmada bir eğitim metodu olarak dinin manevî ve ahlâkî yönünü temsil eden tasavvufun eğitim ile ilişkisi ele alınacak, tasavvufun sosyal hayata katkıları, sosyoloji ile ilişkisinin tespiti üzerinde durularak eğitim ve sosyolojiye tasavvufî bir bakış oluşturulacaktır. Niteliksel araştırma yöntemi kullanılan çalışmada eğitim, sosyoloji ve tasavvuf alanları betimleyici bir şekilde aktarılacak, tasavvufî düşüncenin insan yetiştirmedeki rolünün günümüz eğitim ve toplumsal izdüşümüne ne derece katkı sağlayabileceği değerlendirilmeye çalışılacaktır. Eğitimsel ve sosyolojik izdüşümleriyle tasavvuf alanından ilmî bir yaklaşım oluşturulacaktır.

Anahtar kelimeler: *Tasavvuf, Eğitim, Sosyoloji, İnsan, Nitelik*

ABSTRACT

Individually or sociologically, human beings are always open to development and change in the process of self-awareness, recognition, upbringing and maturation. Addressing the individual's educational and social position makes it easier to

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Develi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, E-mail: eminelif@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-4988-0857, Kayseri, Türkiye.

understand both the reason for his existence and the process of change and development. The aim of Sufism, one of the religious sciences, is to know the adventure of human existence, to ensure that the human-Creator bond is strong in line with that purpose, and to strive to raise human beings by addressing the educational and sociological steps that will lead to this sacred union from an individual and social perspective. The human phenomenon prioritized by Sufism, the value attributed to human beings and the effort to raise them will be examined through the branches of education and sociology. In this study, the relationship of Sufism, which represents the spiritual and moral aspect of religion as an educational method, with education will be discussed, and a Sufi perspective on education and sociology will be created by emphasizing the contributions of Sufism to social life and the determination of its relationship with sociology. In this qualitative study, the fields of education, sociology and Sufism will be presented in a descriptive way, and it will be tried to evaluate to what extent the role of Sufi thought in human education can contribute to today's education and social projection. A scientific approach will be created from the field of Sufism with its educational and sociological projections.

Keywords: *Sufism, Education, Sosyology, Human, Quality*

Giriş

Var olduğu günden itibaren insan; çevresiyle etkileşim halinde olan, bu etkileşimi sonucunda bilgi, beceri, tutum ve değerler kazanan hem etken hem de edilgen pozisyonda olan bir varlıktır. Bireysel ve toplumsal yönünü gördüğümüz insanın eğitimsel süreci toplumun yapı taşı olan ailesinde başlamakta, çevresiyle etkileşimi sonucunda da ivme kazanmaktadır. Öğrenmenin her zaman aktif olduğu bu süreçte eğitim-öğretme-öğrenme arasındaki ilişki yadsınamaz derecede önemlidir. (Gürkan, 2006:4). Biyo-kültürel ve sosyal bir varlık olan insanın varoluşundan bu yana olagelmiş ve insanoğlu var olduğu sürece de devam eden eğitim olgusu; insanın doğumuyla başlayıp yaşamı boyunca devam eden bir süreçtir. Bu süreçte bireylere birtakım bilgi, beceri, tutum ve değerler kazandırılır. Bunun sonucunda da bireylerde gözlenebilen birtakım davranış değişiklikleri meydana gelir. Kısaca bireyde kendi yaşantıları yoluyla oluşan kalıcı izli davranış değişikliğine eğitim adı verilir (Erden, 2017:13; Gültekin, 2018: 3).

Başka bir ifade ile disiplin, kazanım, sosyal hizmet, öğrenim olarak ifade edilen eğitim, kasıtlı kültürlenme sürecidir (Ertürk, 1975:9). Sosyal bir süreç olan eğitim; bireyin toplumsal standartları, inançları ve yaşama yollarını öğrendiği; inançlarını ve yaşama biçimlerini hayatına geçirmesini sağladığı önemli bir olgudur. Kişinin değer kazanımını, yetenek, tavır ve tutumunu, davranış çeşit ve biçimlerini etkileyen eğitim, değişimsel ve gelişimsel bir alandır (Fidan,1986:10). Bireyin toplum içinde var olmasını sağlayan eğitim, önceden saptanmış esaslara göre okul içinde ya da dışında insanların davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizisidir (Arslan, 2009:12).

Eğitim, kişinin yaşadığı toplumda, yeteneklerini, tutumlarını ve olumlu değerdeki davranış biçimlerini geliştirdiği süreçler toplamıdır (Günay, 1992; 18). İnsan eğitim yoluyla teşekkül eder. Diğer varlıklardan farklı olarak akıl sahibi olan insan yeryüzünde

Allah'ın halifesi, O'nun Rabb esmasının tezahürüyle kendisine eğiticilik vasfı yüklenen yegâne varlıktır. Onun için insan çevreyi imar etmekle, bitkilerden hayvanlara, canlılardan cansızlara tüm mahlukatı yetiştirip terbiye ettiği gibi bizzat kendisinin eğitiminden de sorumludur (Günay, 1992; 18). Armaner' göre eğitim (1980; 151), özgür ve bilinçli insanoğlunun Allah'a yönelen yükseltici uyum çabalarının bitimsiz sürecidir.

İbn Sinâ eğitimi taş üzerine nakışlar yapmaya benzetirken (Şimşek, 2021: 102), Gazzâlî yabanî ısrırgan otlarını ayıklayan bir bahçıvanın faaliyeti olarak yorumlar. İhvân-ı Safâ da eğitimde korkunun değil sevginin, hoşgörünün ve insanî duyguların hâkim olması gerektiğini söyler (Koç, 1999: 164). Eğitimin yol, yöntem ve amacını belirleyen bu ifadeler yadsınmaması gereken kilit noktalardır.

Eğitim, yetişkin neslin bir plan ve gayeye göre yetişmekte olan nesillerin gelişimini sağlamak için yaptığı çalışmalardır. Ülken'e göre (1967:2) eğitim, ruhu ve karakteri yapılandıran, bireye ve millete bütün değerleri kazandıran bir sistemdir. Eğitim kişide beden ve ruh kabiliyetlerini uyandırmak, geliştirmek, ona bir takım bilgi ve beceriler kazandırmaktır (Ayhan, 1986: 15).

Eğitimin tanımlarından anlaşıldığı üzere bireyi terbiye etmeyi hedefleyen, belirli bir aşama kaydetmesini sağlayan, gelişimsel sürecine paralel olarak ilerlemesinin gerekliliğini savunan, kişinin tekâmül yolculuğunun başlangıcı, süreci ve sonucu olan, doğduğu haliyle kalmayıp yaratılış fitratına uygun olarak yetiştirildiği takdirde potansiyelinin artmasına vesile olan eğitim, sistemler bütünüdür. Tek başına bir disiplin olmaktan ziyade diğer disiplinlerle etkileşiminde daha verimli sonuçlar alınacağı aşıkardır. Bireysel ve sosyal bir faaliyet olan eğitimin etkisini artırmak, bireye kazanımını en üst noktada vermek gerekir ki hem ferdî hem de içtimaî en üst düzeyde geri dönütler oluşabilsin.

İnsan cenahından bakma perspektifiyle eğitim ile aynı özneye sahip olan sosyoloji toplumun en alt birimi olan insanı ve insan gruplarının oluşturduğu toplumu konu edinir. Sosyoloji; Latince eş, arkadaş, birliktelik anlamına gelen "socius" ile Yunanca inceleme anlamına gelen "ology" sözcüklerinin bir araya getirilmesiyle türetilmiş bir kavramdır ve toplum bilim şeklinde tanımlanır. Kelime anlamında toplumsal üyeliğin temellerinin incelenmesi şeklinde tarif edilir (Bozkurt, 2006:2). Sosyoloji, diğer sosyal bilimlerden insan eylemini ve toplumsal sahadaki etkisini ele alması açısından farklılık gösterir (Önal, 1994: 23).

Sosyolojinin bilim anlayışlarının farklılıklarından dolayı sosyologlar tarafından geliştirilen birçok tanımı mevcuttur. Toplumun ya da toplumsal ilişkilerin bilimsel olarak incelenmesi (Kornblum ve Smith 2008:4) olarak ifade edilen sosyoloji; toplumla ve toplum olayları ile ilgili bilgiler sistemidir. Anthony Giddens (2008:38) sosyolojiyi insanın toplum yaşamının, insan grupları ile toplumlarının bilimsel incelenmesi olarak tanımlarken E. Durkheim (Özkalp, 2000: 66) daha kurumsal bazda ele alarak sosyolojiyi kurumların, onların ortaya çıkışının ve işleyişinin bilimi olarak tarif eder. Sosyoloji, belli

zaman ve mekândaki toplumu ve toplumsal gerçekleri vasıflayan, karşılaştıran ve yorumlayan bir bilimdir (Taplamacıoğlu, 1969: 9).

Durkheim, insanların fikir oluşturup düzenlediğini söyler. İnsanları bir arada tutan şeylerin değer, inanç, öğreti ve dogmalar olduğunu, onların davranışlarını düzenleyen norm ve kurallar sisteminin bulunduğunu belirtir. Toplumsal bilince vurgu yapan Durkheim, toplumsal gerçeğin temelini bunda yattığını ifade ederek sosyolojinin önemine dikkat çeker (Özkalp, 2000: 68).

Berger'e göre (1963: 23) sosyoloji özeldeki geneli, benzerlik içindeki farklılığı gören bilim dalıdır. Sosyoloji, uygulama değil, anlama çabasıdır (Bozkurt, 2006:2). Sosyoloji, bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal bağlamdan ayrı düşünülmemeyeceğini savunur. O, toplumun farklı parçaları arasındaki iç bağımlılığı vurgular. Toplumların nasıl oluştuğunu merak ederek toplumsal yaşamı sorgular (Taylor, 1996: 2). Sosyoloji, insan davranışlarının geniş bir perspektif içerisinde incelenmesidir (Bozkurt, 2006: 4). Toplumların incelenmesinin sadece ifadelerle anlatılmasından ziyade toplumu anlamayı, davranış ve olaylarla alakalı sebep sonuç ilişkisi kurmayı, bireyler arasındaki etkinin toplumsal statüde ne kadar önemli olduğunu söyleyerek sosyoloji, dinamik bir süreç içinde yer alır. Bu dinamizm bireyden gruplara, toplumsal sınıflardan sosyal kurumlara, nüfustan kültüre ekonomiden siyasete birbiriyle olan ilişkileriyle sağlanır. Sosyoloji, toplumu bu şekilde bir bütün olarak ele alan, aktivizm odaklı bir disiplindir (Aslan, 2013: 5).

Bu düşünceye paralel olarak Browne (1998:1) da sosyolojiyi modern toplumlarda insan gruplarının ve toplumsal yaşamın sistematik ve planlı olarak çalışılması olarak tanımlar. Toplumun, toplumsal etkileşimin, bireyle toplum arasındaki ilişkinin, toplumsal kurumların yapılarının ve birbirleriyle ilişkilerinin bilimsel olarak incelenmesi gerektiğini ifade eder. Sosyoloji makro düzeyde toplumsal kurumların ya da toplumların yapısını ve değişimini, mikro düzeyde grupları, gruplar arasındaki etkileşimi ve toplumsal rolleri inceler (Kornblum, 2008:5-6). İnsan ilişkileri üzerinde özellikle duran, toplumla insan arasındaki etkileşimi ve değişimi inceleyen, gruplar ve toplumsal kurumların rollerini değerlendiren bir bilim dalı olan sosyoloji, temele insanı alması, rollerini ve diğer birey ve gruplarla etkileşimi ele alması açısından eğitimle aynı doğrultuda seyreden, eğitime hizmet eden ve ayrıca eğitimin verilerini kendi alanında kullanan önemli bir disiplindir.

Sosyoloji, sosyal hayatın, sosyal değişimin ve insanların sosyal davranışlarının nedenlerinin ve sonuçlarının bilimsel yollarla araştırılması gerektiğine inanır. Grupların, organizasyonların ve toplumların yapılarını araştırarak insanların bu yapılarıdaki etkileşimlerini inceler. Burada, insan davranışları sosyal olarak tanımlanır. Sosyolojinin ilgi alanlarının başında, toplumsal ilişkiler, gruplar, toplumların yapısı, toplumsal etkileşim, toplumsal değişim, kültür ve toplumsal kurumlar gelmektedir (Bahar, 2011: 23). Tek taraflı bir etkiden ziyade bireyden başlayarak küçük gruplardan topluma, toplumsal anlayıştan kültüre, toplumsal etki ve değişime göre kendine araştırma sahası

oluşturan sosyoloji modern bir disiplin olmakla birlikte toplumun değer ve inanç sisteminden etkilenen, dinî ve kültürel normların önemli olduğu, bu konuların sosyolojik olarak analizinin yapıldığı bir alandır. Bu oluşumların değerlendirilmesi ve etkisinin araştırılması sosyoloji sahasının bir bütün olarak ele alınmasını sağladığı gibi olumlu olumsuz katkıların incelenmesi adına bir etki oluşturacaktır.

Dinî ilimlerden tasavvuf da özüne insanı, insanın kemâlini, sosyal yapıyla ilişkisini, dinini, kültürünü ele alması adına bu iki disiplinle benzer paydalarla buluşurken, kutsiyet ve kul-Yaratıcı ilişkisini incelemesi, güçlendirmesi adına farklılık arz eder. Tasavvuf, insanın bireysel olarak gelişimi, sosyal yapıya katkısı, toplumsal iz düşümleri ve toplumsal fayda noktalarından da eğitim ve sosyoloji alanlarıyla ilişki içerisine girer. Bu ilişkiyi verimli hale getirmek, maksimum ölçüde fayda sağlamak gerekir. Çünkü din bir yaşam tarzı ve biçimidir. Bireyin ferdî düşünce, davranış ve biçimini değiştirdiği için doğal olarak topluma etkisi de yadsınamayacak derecede olur. Dinin manevî ve ahlâkî yönünü özellikle temsil eden tasavvuf ise davranış odaklı bir eğitim anlayışını ön gördüğü, bireyi birey olarak eğittiği gibi topluma göre yetiştirdiği ve toplumsal bir nizam oluşturma gayretinde olduğu için yaşantısal, ruhî bir disiplindir. Bunun için eğitim ve sosyolojiden ayrılmaz bir yerde konumlanabilirken bu iki disipline de önemli ölçüde katkılar sunar. Bunun için tasavvufun hem ilmî hem ahlakî tanımlarına yer vermek, kullandığı eğitimsel tekniklerle ferdî ve içtimaî etkisini eğitim ve sosyoloji özelinde ele almak icap eder.

Tasavvuf; İslam'ın özü ve özetidir. Bireyi nebevî ahlaka erdirmeyi ve bu suretle dünya ve ahiret saadetine ulaştırarak kâmil insan yetiştirmeyi gaye edinen bir ilimdir. Tasavvufun hedefi insanı kötü ahlaktan, çirkin vasıflardan uzaklaştırarak güzel huylarla donatmaktır (Yılmaz, 2010: 18). Tasavvufun öncüleri olan sûfîlerin yegâne amacı muhabbettullah ve marifetullahtır. Muhabbete götürecekt olan yegâne düsturlardan ilki ilim ikincisi ise ahlâk yani güzel ahlâktır. Kur'an-ı Kerim ile ahlâklanan Hz. Peygamberin ahlâkıyla ahlaklanmayı hedefleyen tasavvufî yaşantı (Serrâc, 2019: 45) kişiyi hem eğitimsel hem de sosyolojik bir boyuta taşır.

Tasavvuf, güzel ve yüksek olan her nevî huylara giriş yapma, çirkin ve aşağı olan her nevî huylardan çıkış yapmaktır (Kuşeyrî, 2016: 368). Kettânî'ye göre tasavvuf ahlâktır, ahlâken önde olan kişi tasavvufî açıdan da öndedir (Kuşeyrî, 2016:369). Tasavvuf, kişinin Hakk'a yakın olmak amacıyla nefsinin terbiye etmesi, güzel ahlâkla bezenerek kâmil insan olmaya çalışmasıdır (Tek, 2020: 73). Tasavvuftaki gaye kişiyi güzel ahlâk sahibi yapacak huy, davranış, düşünce, niyet sahibi yapmak, bireysel boyutta yetiştirip topluma râm etmek ve irşâd vazifesi ile bu görevini sosyolojik bir nizama dönüştürmektir. Bunu yaparken kendine has yöntem ve teknikler (seyr-i sülûk, evrâd, ezkâr, sefer, sohbet, hizmet...) kullanan tasavvuf, kendine özgü bilgi edinme yolları ile (rüya, ilhâm, keşf...) önemli bir etki alanına sahiptir.

Tasavvuf yoluna giren kişiler seyr-i sülûk adı verilen bu yolda ilerlemeyi sağlayan kendine has yöntem, teknik ve uygulamaların olduğu bir sürece dahil olurlar. Bu sürecin başında müritlerin ilk işi ilimdir yani Kur'an-ı Kerim ve sünnet odaklı bir bilgiye sahip olup yaşantıya dökmektir. Onun için seyr-i sülûkun başında sûfiler Hz. Peygamber'in sözlerini iyice araştırıp öğrenir, öğrendiklerini uygular, yaşantısına, davranışlarına ve düşüncelerine nakşeder. Süreç içerisinde en önemli olan durum ilim ehilleriyle bir olmak, öğrendiğiyle amel etmek, önderi ile muhabbet kurmak ve tam teslimiyettir. Yolun sonuna doğru kişi Hz. Peygamber ile kurulan ittibanın neticesinde O'nun ahlâkiyla ahlaklanmış, yaşantısını yaşama gayretinde olmuş, zahirî ve batınî yaşantısını örnek alıp hayatlarına geçirmiş olurlar (Sühreverdî, 2016: 293).

Teorik, pratik dengesi üzerine kurulu olan tasavvuf sadece bilmek ya da sadece yaşamak değildir bir düşünce tarzı, bir usul ve bir metottur (Kılıç, 2012: 13). Tasavvuf, dinin aktif, dinamik yönüdür. Allah ve Resulü'nün ahlakıyla süslenerek, ilahî emir ve yasaklara tam teslimiyetle sarılarak Allah'tan başka her şeyden kalben uzaklaşmaktır (Kılıç, 2012:31). Bu uzaklaşma kişiyi hakikatine götürür ve kendini bulmasını, Yaratıcı ile ünsiyet kurmasını sağlar. Bu bulma ve üns hali bireysel farklılıklara göre değişiklik gösterebilir.

Ferdî ve içtimaî olarak bireyin hem ilmen hem ahlâken hem de fikren derinlikli bir şekilde yetişmesini ve gelişmesini destekleyen tasavvuf, bireye hakikî yaşantının usulünü ve uslûbunu öğretir. Kişiyi maddiyatta boğmayıp manevî dünyasını da önemseyen aklı ve kalbî olarak eğitilmesini hedef alır. Bunun için alternatif teknik ve yöntemler kullandığı gibi sosyolojik açıdan da kazanımlar sağlar (Gözütok, 2012:107).

Allah'ı hatırlatan, dinî aklı ile bilip kalbiyle yaşamasını sağlayan, hayata dair meşru çizgiden çıkarmayan, ferdî kemâli sağlayıp topluma hizmet ettiren tasavvuf, insana hayatın içinde Allah ile birlikte olmanın yolunu gösterir. İslam diniyle birey arasında güçlü, manevî bir bağ kurulmasını sağlayan tasavvuf, İslam'la insan arasındaki enfüsî ve afakî engelleri kaldırıp köprüler kuran bir eğitim sistemidir. Bu eğitim sisteminde insanı, onun nefsini, duygularını, özelliklerini, arayışlarını, hassasiyetlerini bilen hazır tabipler bulunur. Pozitif enerji veren bu kişiler iyilik ve takva öncülüğü yaparak kişilere, onların hassasiyetlerine dokunur, eğitimleriyle ilgilenir. Bu kişilerin oluşturduğu manevî iklim sayesinde insan, tabii bir şifa ve huzur bulur (Ergül, 2019: 10). Rûmî (Mesnevî, 2017: 1320); mürşid-i kâmilleri gönül hekimine benzetir. Gönül hastalıklarının yegâne şifacısı ona göre mürşitlerdir. Nasıl ki doktorlar hastalığa göre uygun reçete verip hastalığı iyileştirmeye vesile oluyorsa, mürşid-i kâmillerde gönül hastalıklarının tabibi olarak kâpısına gelen kişilere şifayâb olurlar.

Ahlakî ve eğitimsel bir tanım olan tasavvuf, eğitim sahasında sadece kişiye görgü, görenek, âdet, düzen ve gelenekleri öğreten bir metot olmaktan ziyade özelde bireye indirgenen genelde tüm topluma mâl edilebilecek eğitimsel yöntemleri kullanan, ciddi bir disiplindir. Tasavvufun eğitimle ilişkisi hem ahlâkî yapısında hem de seyr-i sülûk adı verilen eğitim metodunda görülür. Bu seyir bireyden bireye değişiklik gösterebilir çünkü

tasavvufî eğitimde öncelikli olan bireye uygunluk, ihtiyacına cevap vermek ve onun kemâl yolculuğunda ona has olacak yol ve metotlarla onu yetiştirmektir. Bu eğitimsel sürecin bidayeti ve nihayeti, tasavvufun modern eğitime sunacağı kazanımlar, bireyin yetişmesine verilen önem yadsınmaması gereken önemli basamaklardır.

Tasavvuf – Eğitim İlişkisi

Tasavvuf ile en fazla etkileşim alanına sahip ilim dalı eğitimidir. Ahlâklı bireyler yetiştiren müessese olarak görülen tasavvuf, kişileri yetiştirerek kâmil insan olmalarını gaye edinir. Öğretimden ziyade eğitimi benimseyen tasavvuf, akıllı değil gönül dünyasına ait kalbi ve nefsi hedef alır. Onun için önemli olan kalb tasfiyesi, nefis tezkiyesidir. Akıllı tam manasıyla yadsımadan kalbî eğitime ağırlık vererek insan-ı kâmil yetiştirir. Tasavvufî eğitim özellikle yetişkinlere yöneliktir. Onları ferdî olarak tedricî şekilde eğitir. Bu eğitimin temel unsurları gönüllü talebe olan mürîd, onu eğiten mürşîd -i kâmil ve bu eğitimin zahirî plandaki okulu tekkelerdir (Geylânî, 2012: 30-37). Tasavvufî eğitimdeki bu unsurlar normal eğitimle kıyaslanacak olduğu takdirde uygulamadaki amaçlarının farklı olmasından başka herhangi bir eğitimsel ve niteliksel ayrışmaları bulunmamaktadır. Hatta uygulama alanında kullanılan eğitim metotları da benzerlikler göstermektedir (Göktaş, 2011: 140).

Modern eğitimde olduğu gibi tasavvufî eğitimde de kişilerin bireysel yetenek, mizaç ve ihtiyaçlarına göre eğitim uygulanır. Tasavvufun kullandığı en önemli eğitim metodu bizzat rol model olan mürşidin yalnız sözle değil aynı zamanda hal ile verdiği eğitimidir (Baz, 2012: 98). Terbiye temelli bir eğitim olan tasavvufî eğitim akıldan ziyade kalbe hitap eden bilgiye önem verir. Temelinde sezgi ve vicdanî bilgiyi elde etmek esastır. Bunu elde etmenin yolu nefis terbiyesidir. Bu terbiye ile kişiyi bu bilgileri edinebilecek kıvama getirmek hedeflenir. Bundan dolayı tasavvufî eğitim bir mistik eğitimidir (Gözütok, 2012: 100). Tasavvufî terbiye bu mistik eğitim sisteminde elde edilen çok etkili bir kazanım olmakla birlikte kişiyi hazırbulunuşluk seviyesine göre eğiten, gelişimsel, ahlâkî ve ilmî olarak yetiştiren bir eğitim ocağıdır.¹

¹ **İlmî olarak:** Şer'î ilimlerin öğrenildiği, güncel bilgilerin takip edildiği, kişinin ilgi, yetenek ve merakına göre ilim tahsilinde bulunduğu yerlerdir. Zanaat ehli birçok sūfî olduğu gibi bilimle ilgilenen, astrolojiye meraklı olan, edebiyatla uğraşan sūfîleri tasavvuf tarihinde görmek mümkündür. Tasavvufta bilgi, ilim olmadan amele sirayet yoktur. Şeriat ve tarikat dengesinin gözetildiği, taat ve ibadetlerin ihmâl edilmediği, ilimsiz fiiliyatın olmadığı eğitim kurumlarıdır. (Bayrakdar, M. (2016). *Tasavvuf ve Modern Bilim*. İnsan Yayınları)

Ahlâkî olarak: Bir ahlâk ilmi olan tasavvuf kişiyi kötü hasletlerden arındırarak (nefis terbiyesi, riyazet ile) güzel huyların öğretildiği, kalbin tasfiye edildiği, bireyi Kur'an ve sünnet ahlâkıyla yetiştirildiği eğitim yuvalarıdır. Ahlâkî olgunluk ve donanım tasavvuf da en önemli kavramlardır. Ahlâkî yönden üstün olan kişi tasavvufî açıdan da üstündür. Örneklik davranışlarda, yaşantılarla hâle dönüştürmeyle daha etkin olmaktadır.

Eğitimsel olarak: Bireyin gelişimine, hazırbulunuşluğuna, ihtiyacına dikkat edilen, buna göre uygulama ve yöntem belirlenen tasavvufî eğitimde öncelik kişinin kendini tanıması, özünü keşfetmesi, ilahî lütfu idrâk ederek hakikî kulluk bilincinin oluşması için seviyesine uygun yöntemlerin uygulandığı yerlerdir. İlmî, ahlâkî, gelişimsel farklılıkların önemsendiği, bireysel eğitim çeşididir.

Bu eğitim yuvasında eğitim hem sözlü hem de uygulamalı olarak gerçekleşir. Mürşidlerin müridlerine yaptığı nasihatler, öğütler, uyarılar, sohbetler, dersler ve telkinler sözlü aktarımı ifade ederken, riyâzet, itikâf, nâfile ibâdetler, halvet ve çile, semâ ve zikir uygulamaya dayalı eğitim boyutunu ifade eder (Yılmaz, 2009: 58). Bu teknikleri eğitimsel bazda kategorize etmemiz mümkündür. Kocaman (2020) tasavvufî eğitiminde kullanılan teknikleri tasnif ederek özel eğitim metotlarından bahseder. Bunlar;

1. **Öğretmen seçimi:** Tasavvufî eğitimin verildiği tekke adı verilen eğitim müesseselerinde talebeler ders almak, eğitim halkasına dahil olmak istediği hocasını kendisi seçer. Tekkelerde talebeler hocalarını anlatım yöntemi, eğitim tarzı, kullandığı teknikler ve hocanın yaklaşımına göre seçerken kalbî bir etkileşim, gönül bağının oluşması da bu seçimde oldukça etkindir. Mürşitler kendi eğitim halkasında bulunan müritlerini yönlendirir ve eğitirken süreç içerisinde hoca talebe ilişkisi aktif tutar.
2. **Sohbet:** Bu yöntem tarikatların en başta kullandığı, tasavvufî eğitimi talep eden kişilere (müritlere) dini-ahlaki ve tasavvufî konularda bilgiler verilen, zihnî, kalbî ve amelî yönlerden rehberliğin yapıldığı metottur. Eğitim sisteminde kullanılan anlatım tekniğine benzeyen sohbet metodunda farklılık hocaya tam manasıyla itaatin olmasıdır. Kendine has ilke ve kuralları bulunan sohbette mürşid şefkat, merhamet ve samimi bir tavır ve üslup kullanmalıdır (Akot, 2014: 32-33). Gazzali sohbeti yapan kişinin hitap ettiği insanlara ulaşabilmesi, kalplere dokunabilmesi için anlaşılabilir bir dil kullanması, yumuşak ve tatlı dilli olması, şüphe ve tereddüde sevk eden tutum ve davranışlardan sakınması gerektiğini söyleyerek sohbete dair kuralları belirlemiştir (Gazzali, 1968:152).
3. **Zikir:** Zikir uygulaması tasavvufta en kilit metotlardan birisidir. Kendine has sistemi ve düzeni bulunan zikrin eğitimsel manada kişiyi manen geliştiren bir rolü bulunur (Nicholson, 2012, 182). Her tarikatın kendine has zikir uygulamaları bulunur. Zikirden amaç kul-Yaratıcı bağının güçlenmesi, masivadan uzaklaşılması, nefsi terbiye ve kalbi tasfiyedir. İhsan duygusunu harekete geçirmek için bir araç hüviyetinde olan zikir daim Allah-u Teâlâ'yı anma ve hatırlama eylemidir. Bu uygulama ile kişi bilişsel ve kalbî olarak zindelik ve uyanıklık hali yaşar. Zikir, kişinin Allah ile ünsiyetini ve ona olan muhabbetini artırır, insanın kalp gözünün açılmasına yardımcı olur (Öngören, 2013, 410).
4. **Müzik:** Tüm dinlerde olduğu gibi kültürel manada da müzik insan hayatında önemli bir role sahiptir. Çeşitli versiyonları olan müziğin kişinin kendini ifade etmesi, dinî duygularını artırması ve hakikatle bir bağ kurması açısından yeri

---

Siyasî olarak: Tasavvufun kurumsallaşmış yüzü olan tarikatlar ile tasavvufî eğitimin verildiği okul hüviyetindeki tekkeler sosyolojik yapılardır. İnsan grup ve topluluklarından oluşan bu yapılan içerisinde geniş kitleleri barındırır. Tasavvuf tarihi sahnesinde gördüğümüz mürşidlerin müritleriyle fetihlere katıldığı (Necmeddin-i Kübrâ), fethedilen topraklara müridânlarını gönderip (Horasan erenleri, Baciyan-ı Rum, Abıyân-ı Rum) bölgenin İslamlaşmasını sağladıkları, dönemin siyasî gücünü Kur'an ve Sünnet çizgisinde desteklediğini ve hatta süfi önderlerin yöneticileri ikaz ettiği (Abdülkâdir Geylânî), mektubât geleneği ile yazdıkları mektuplarla uyarı ve telkinlerde buldukları görülmektedir (İmâm-ı Rabbânî).

önemlidir. Bunun için musiki, dinî tefekkürün, derunî düşünceye dalmanın ve yoğunlaşmanın bir yolu olarak karşımıza çıkar. Tasavvufî eğitimde kullanılan zikir ayinleri, semâ, devran gibi uygulamalar kişide ruhsal dinginlik ve Allah'a yakınlaşmak için birer vasıta (Uludağ,1992, 223; Batuk, 2013, 61). Mutasavvıflar müziği bir tebliğ aracı olarak kullanarak dinî tasavvufî unsurları kitlelere aktarmışlardır (Can, 2003: 465).

5. **Sefer:** Seferi bir eğitim metodu olarak benimseyen sufiler (Kuşeyri, 1989, 604), tasavvufî eğitim aşamalarında uygulanan yöntem ve tekniklerle belli seviyeye gelmeye çalışırlar. Sefer yani yolculuk vasıtasıyla kişi, yokluğa ve aza kanaat etmeyi, zevk veren alışkanlıklarını terk etmeyi öğrenerek nefsini manevi açıdan terbiye ederek ruhen Allah'a yakınlaşır (Kuşeyrî, 1999, 379)
6. **Bireysel farklılıklar:** Mürşitler her talebenin psikolojik yapısına göre görevlendirmeler de bulunur ve eğitimini şekillendirir. Yani eğitim isteğe bağlı olduğu gibi kişiye de özeldir. Tasavvufî eğitimde iki türlü ders sistemi vardır. Birincisi toplu ders, ikincisi özel eğitimdir. Toplu derste genel dini kurallar ve eğitimler verilirken, özel eğitimde mürşit talebeye özel dersler ve uygulamalar verir. Eksik ve kusurlarını dile getirerek düzeltmesi için yönlendirmelerde bulunur.

Kişinin ruhî ve bedenî açıdan olgun bir insan statüsüne yükselmesi, kâmil bir yaşama hazırlanması ancak doğru bir terbiye, uygun bir eğitim ile mümkündür. Bu eğitim kişiye hak ve sorumluluklarını öğretir. Bu sebeple toplumsal hayatta doğru terbiye, gelişime ve bireysel farklılıklara uygun bir eğitim en etkili faktördür. Toplumların geleceği bu terbiyeye dayalı doğru bir eğitime bağlıdır (Benna, 2013: 146). Bunu sağlamayı hedefleyen tasavvuf, bireysel eğitimden toplumsal etkiye doğru seyreden, kişiden başlayıp kitleleri etkileyen bir yapı ve sistem ile insanlığa nüfuz eder. Tasavvuf okulu olan tekkelerde bu amaç doğrultusunda kullanılan eğitimsel yöntem ve fonksiyonlarını incelediğimizde karşımıza şu unsurlar çıkmaktadır:

1. **Okul:** Okul hüviyetinde olan tekkelerin belirli bir zorunluluğu yoktur. Bireysel eğitim ağırlıklı olmakla birlikte grupla eğitimde söz konusudur. Herhangi bir yaş sınırı bulunmaz ve muhakkak bir eğitimci (mürşid-i kâmil) bulunmak zorundadır. Süresi belli olmayan teslimiyetçi bir eğitim tarzını benimseyen tekkeler gündüzlü ve yatılı olmak üzere hizmet ederler. Hayat boyu eğitimin olduğu tekkelerde yaşam boyu öğrenme aktif olarak uygulanıyordu (Kara, 2008: 109-115).
2. **Kütüphane:** Tekkelerde ilmî ve uygulamalı eğitimler bir arada verildiği için derslerde orijinal klasik eserlerden okumalar yapıldığı, kitaba dayalı bilgiden istifade edildiği görülür. Onun için tekkeler kendi bünyelerinde kütüphane barındırır, tasavvuf kitaplarının yanı sıra diğer dinî ilimlere ait eserlerde bulunur. Onun için genelde tekkelerin kendilerine ait geniş hacimli kütüphaneleri vardır. Ortak okuma kitabı olarak Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif* adlı eseri, Gazzâlî'nin *İhyâu U'lûmiddin* eseri, Mevlânâ'nın *Mesnevîsi* tarikatların eğitim programı nezdinde okutulan kitaplar arasında yer almıştır (Güzey, 2019: 386).

3. **Musikî konservatuvarı ve Güzel Sanatlar:** Osmanlı kültür hayatında Sanayi-i Nefise yani Güzel Sanatlar Akademisi kurulana dek toplumdaki güzel sanatlarla ilgili eğitim tekkelerde yürütülmüştür. Tekkelerde şiir, musikî ve hat sanatı çok ilgi gören alanlar olmuştur. Zikir meclislerinde okunan ilahilerin dervişlere ait olması, onları besteleyenlerin de tekke mensubu olması bu yönelişleri teşvik etmiştir. Tekkeler güzel sanatlara kabiliyeti olanların beslendiği, rehber bulduğu mekânlar haline gelmiştir (Kara, 2008: 114). Sanatsal yönlendirmede her talebeye özel davranılmış, talebeler ilgi ve yetenekleri doğrultusunda sanatsal faaliyetlerde eğitim almaya başlamışlardır. Musikî yeteneği ile güzel sesli talebeler zikir meclislerinde ilahiler okumuşlar, şiir de yetenekli olan talebeler tasavvufu akıcı bir şekilde anlatarak talebeleri aşka getirmişler ve hat sanatı yapan talebeler resmin ve çizginin tasavvufu buluşmasına öncülük etmişlerdir.
4. **Sportif faaliyetler:** Sporla ilgili faaliyetlerde bulunmak da tekkelerin faaliyet alanları arasında yer almıştır. Bu nedenle okçular ve pehlivanlar tekkesi kurulmuştur. Tekke ve dergâhlarda eğitimlerini sürdüren dervişler hayatın her alanına yönelik faaliyetlerde bulunmuşlar bunu yaparken de kendi deyişleriyle "el kârda gönül yârda" olma ilkesini uygulamayı başarmışlardır (Güzey, 2019: 387).

Tasavvufî ahlâk ile donatılarak eğitilecek her bir bireyin manevî olarak yetişmesinin yanı sıra akademik, sosyal ve çağa uyum sağlamış güncel bilgilerle donatılması gerekir. Toplumla yönelik olarak tüm bu kazanımların uygulanabilirliğe vurgu yapması amaçlanmaktadır. Salt bilgidен ziyade hâle dönüştürmeyi amaç edinen tasavvufî eğitim ile bireysellikten toplumsallığa doğru bir yol haritası ile yaşantısal ve eğitimsel olarak her bir fert ve zümreye fayda-zarar analizi yaparak değerlendirme sunulur.

Tasavvufî eğitimin kullanmış olduğu tekniklerle İslamî terbiyeye uygun bir şekilde bireylerin yetişmesi eğitimde ve sosyal nizamda etkisi olacak bir durumdur. Bireylerin dinî, ahlakî ve manevî olarak donanımlı yetişmesi, evrensel ve İslamî değerlerle bezenmesi, adab-ı muâşeret ve toplumsal kuralları bilmesi, görgü, görenek ve yaşam biçiminde İslamî kaidelerin olması tasavvuf ve eğitim birlikteliğinin olmasının temel sebeplerindendir. Tasavvufî terbiyenin önemli olmasının bir diğer yanı da birey de oluşacak özsaygı ve özbenlik kazanımlarıdır. Kişinin sahip olduğu özsaygı ve öz benlik kavramları hem kişilik inşasında hem de sosyal ilişkilerde oldukça önemlidir. Bunun için bu değerlerin kazandırılması, lafta değil özde bireylere yerleştirilmesi gerekir. Tasavvufî eğitimin de temel amacı hem bireyi hem de toplumu olumlu yönde geliştirerek bu yönde yetiştirilmesini sağlamaktır. (İgalçı, 2022: 95).

Günümüz dünyasında hızla değişen teknoloji ve bilgi sistemi ile insana bakışta değişmiştir. Her türlü ihtiyacı karşılanması gereken bir varlık statüsüne çıkarılan insan, nefsanî istek ve arzularının güdümünde olmuş, egosentrik bir yapı ile kendi için ve kendi ihtiyaçlarını karşılamak için sınırsız bir özgürlük düşüncesine sahip olarak sadece bedenden ibaretmiş gibi yaşamaya başlamıştır. Halbuki insanı özgürlük değil fitratına uygun yaşamak huzurlu kılar. Teknolojinin hızla gelişmesiyle insanlık maddî alanda

oldukça başarılar kaydetmiş ve bu durum dine soğuk insanları oldukça cesaretlendirmiştir. Çünkü bu kesimler maddeyi her şey olarak görmekte, dini ve maneviyatı insan hayatının dışına atmaya çalışmışlardır. Lakin bu anlayış insanlara mutluluk ve huzur verememiş aksine insanlar tarihte görülmediği kadar kaygı, korku ve yalnızlık içine düşmüştür. Maddî konfor arttıkça manevî boşluk büyümüş, tabi olarak insanlar bu bâtil felsefelerden tekrar maneviyata dönmek istemişlerdir (Derin, 2019: 12).

İslam'ın manevî boyutu olan tasavvuf merkeze sevgi ve merhameti koyarak kalbî eğitimle kişilerin gerçek hürriyete kavuşmasını ve Rabbine olan kulluğunu icra etmesini amaç edinmiştir. İmam Rabbanî bu hususu bir müridine şu şekilde aktarmıştır: “*Manevî gelişimin bir şartı vardır. Şeyh ile müridin arasındaki muhabbet bağı. Bu bağ kopmamalı aksine gün geçtikçe daha da güçlenmelidir. Çünkü bizim müritler ile olan bağımız sevgi ve merhamet üzerine kurulmuştur*” (Derin, 2016: 150). İnsan ilişkilerin temelinde sevgi olması gerektiğini gösteren tasavvuf bu anlayışını Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ ederken insanların kalplerine dokunması (Gudde, 2017 :79), muhabbet ve merhamet eksenli bir anlayış benimsemesi yatar. Nitekim kalbin eğitimi ve tasfiyesi için merhamet önemlidir. Merhamet eğitimi ile kalbi terbiye etmek nefsanî isteklerin geri planda olmasını sağlarken kişiyi ahlâkî ve insanî açıdan yetiştirecektir (Görmez, 2018: 39).

Ruhsal zekâyı ön plana çıkaran günümüz eğitim sistemi, tasavvufî eğitimde çok daha önceden var olan ruhu önceleme prensibiyle örtüşmekte, gönlü merkeze alarak bireylerin ruhunu ihmal etmemesi, nefsini tezkiye edip ruhunu eğitmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü ruhun kuralları hem evrensel hem de zaman üstüdür (Derin, 2019: 14). Hem duyuşsal hem de ruhsal zekâyı destekleyen tasavvuf, kendine has olan eğitim yöntemleriyle bireyi bir bütün olarak ele alıp eğitmekte, topluma duyuşsal ve ruhsal bütünlüğünü sağlamış bireyler yetiştirmektedir (Sayın, 2014: 150,151).

Tasavvufî terbiye de ders çıkarma, isyan etmeme başına gelen musibetlerden çıkarım yaparak onlardaki olgunlaştırıcı yönleri görmeyi sağlama vardır. Ahlakî olarak eğiten tasavvuf güzel ahlâkın bireye yerleşerek etkin rol modeller olmasını sağlamıştır. Bunun için sufiler İslam ahlakını sadece teorik planda bırakmamış öncelikle kendi nefislerinde uygulayarak tüm insanlığa örnek olmuşlardır (Derin, 2014: 14). Sûfî örnekleriyle dolu olan tasavvuf tarihi ahlâkî ve tepkisel bir hareket olarak doğarak maddileşmeye ve dünyevileşmeye karşı duruş sergilemiş, eğitim anlayışını, bireylere dokunuşunu bu minval üzere oluşturmuştur. Onun için tasavvuf tarihinde gördüğümüz tüm sûfîler, kendi düşünce ve eğitim anlayışlarında laftan ziyade hal ve hareketleri ile rol model olmuşlar, sûfî ahlakî² denilen bir yaşam biçimi ile bir hayat nizamı ve eğitim düsturu oluşturmuşlardır.

Tasavvufun eğitimle olan ilişkisinde gördüğümüz dinamizm insanı merkeze alarak ilmî, amelî ve ahlâkî açıdan donanımlı nesil yetiştirmekle sağlanır. Daim süreçte aktif ve

² Sûfî ahlâkî hakkında daha geniş bir bilgi için Himmet Konur (2007). *Sûfî Ahlakı*. Ensâr Neşriyat; Mehmed Zahid Kotku (1982). *Tasavvufî Ahlak*. Sehâ Neşriyat.

bilinçli olunması gerektiğini, kişinin olduğu yerde enerjisini ve vaktini boşa geçirmeden ilerlemeye odaklanılmasını vurgular. Eğitimden istenen aktif insan anlayışı amacını ve seyrini bu anlayışa paralel bir noktada belirler. Gelişimsel çizgide, değişen ve gelişen dünyaya uyum sağlayabilen, bilgi odaklı, ahlâklı ve vicdanlı nesiller yetiştiren hem bireysel hem toplumsal katkılar sağlayan insan yetiştirmektir. Tasavvuf bunu yaparken dinî ve manevî boyutta ilerleyen, İslam dini özelinde Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in öncü ve önderliğinde yaparak her insanın fitratına uygun bir anlayış ve uygulayış içinde olduğunu gösterir. Kendini eğiten bireyin kendi farkındalık, potansiyel ve sınırlılıklarıyla topluma hizmeti yadsınamaz ölçüde olmalıdır. Sosyolojik yapıda insanın ele alınması, tasavvuf cenahından değerlendirilmesi alanı bütüncül kılacaktır.

Tasavvuf-Sosyoloji İlişkisi

Tasavvuf, zühd döneminden itibaren bireysel yapıdan evrilerek toplumsal bir hale gelmiş ve İslam toplumlarında mezhep ve meşrep, âlim ve câhil, zengin ve fakir, sultan ve köle gibi hiçbir kategorisini dışarıda bırakmayacak şekilde hitap ettiği tüm toplumları etkilemiştir (Baz, 2012: 301). Toplumsal bir statüde sahip olduğu anlayışla ayrımcılığa yer vermeden, farklılık ve aynılıklarla kucaklaşmayı isteyen tasavvuf sosyolojik yönü ağır basan ilim dallarındandır.

Tasavvuf her ne kadar ferdî planda yaşanıyor gibi görünse de yapısı itibariyle bir mürşid-i kâmilin kontrolünde ve rehberliğinde olması ve mürşide bağlı ihvân gruplarının teşekkülü sosyolojik oluşumun göstergesidir. Aynı zamanda tekkeler ve ona bağlı imarethane gibi yapılar İslâm toplumlarının çok önemli sosyal yapısını yansıtır (Baz, 2012: 301). Bunun için insan topluluklarını ve sosyal olaylarını inceleyen sosyoloji ile tasavvuf yakın ilişkilidir. Çünkü ikisi de hem insanı hem toplumu hem de ikisini etkileyen olaylar ve durumlar üzerinde etkin bir role sahiptir.

Tasavvuf kurduğu müesseselerle fert planında olduğu kadar, toplum planında da hizmetler etmiştir. Halk hareketi olan tasavvuf, tarikat ve tekkeler gibi sosyal kurumlar aracılığı ile hizmetler ifâ etmişlerdir. Sosyolojik kuruluşlarla hem insan haklarına riayeti ön planda tutmuş hem de teşkilatçı yapısı ile ülke kalkınmasına, toplumun refah düzeyine önemli katkılar sağlamıştır (Yılmaz, 2010: 65).

Tasavvufî eğitimin verildiği mekanlar olan tekkeler eğitimsel ve sosyolojik açıdan yadsınamayacak öneme sahiptir. Tekke; bir şeyhin zâhiren ve bâtinen idaresi altında olup içinde dervişlerin ve muhibbanın ikamet ederek tasavvufî eğitim alıp ahlâkı güzelleştirdikleri, olgunluk ve feyz kazandıkları müesseselerdir (Kara, 1990: 50). Tekke ve zaviyeler bazen gönüllü eğitim kurumları, ihtiyaç halinde güvenlik gücü, çoğu zamanda toplum içerisindeki fonksiyonu ile sosyal güvenlik kurumu rolünü üstlenmiştir (Bardakçı, 2000: 251).

Bardakçı (2000: 252)'ye göre tekkelerin faâl olduğu dönemlerde sosyolojik açıdan yaptığı birçok faaliyet bulunmaktadır. Tekkeler; özellikle toplumun alt kesimlerini

dışlamadan aksine fakirlerin ve gariplerin derdine deva olarak sosyal yardım kurumu hüviyetini benimsemiştir. Sosyal yardım anlayışına paralel olarak konaklama ihtiyacına cevap vermiş, bölgeye gelen yabancılara konaklama yiyecek hizmeti sunmuştur. Tasavvufun bu mekânları aracılığı ile sporla ve güzel sanatlarla ilgilenen kişilere özel mekân ya da bilhassa tekke istihdam eden bir anlayışı vardır. Mesela Okçular Tekkesi spor kulübü hüviyetinde okçuluk ve binicilik ile uğraşan ihvânlara özel hizmet etmekte ebru, musiki, hüsn-i hat, tezhib gibi güzel sanatlarla uğraşan kişilere ise özel odalar, malzemeler, uygulama alanları tekke içerisinde oluşturulmuştur. Miskinler Tekkesi olarak hizmet eden huzur evi görevini icrâ eden, insanların ruh ve beden hastalıklarına çare aranan, karantina vazifesi gören bir müessese olarak da insanların zor zamanlarında yanlarında olmuştur. Sosyal ve içtimaî açıdan bu denli halkla iç içe olan tekkeler siyasî, askerî ve ticarî boyutta da etkin görevlere sahip olmuştur. Sınır boylarındaki ribatlarla askerî pozisyona sahipken, ahilik teşkilatı gibi önemli ve etkin kurumsal yüzüyle ticarî hayata yön vermiştir. Devletin siyasî gücüne, sahip olduğu sosyal güç ile destek vererek toplumsal birlikteliğe zemim hazırlamıştır. Siyasî ve ticarî hayata yön veren, toplumda sevgi ve dayanışmayı sağlayan teşkilatlanmış esnaf ve sanatkârlarla dernek faaliyetlerini sürdürerek sosyal, ticarî ve siyasî hayata şekil vermiş, nüfuzunu hissettirmiştir (Kara, 2017: 110, 130, 200).

Tasavvufun sosyal hayatı destekleyecek bir diğer yanı da sığlaşan edebiyata derinlik katarak mana kazanmasını, sanata ve mimariye ulvî bir ruh üfleyerek estetik ve manalı bir dokunuş atfetmesini sağlamaktır. Nitekim tasavvuf düşünce yapısının hayata intikaliyle başarı basiretle yani gözü gönül gözüyle birleştirerek, görünen ve görünmeyen arasında bir bağ kurulmasını sağlayarak derunî bir etki oluşturur (Yılmaz, 2001:68-70).

Toplumsal nizamda İslamî ölçüde insanların manevî dünyalarını harekete geçirmek adına kadim kültürümüzden gelen çeşitli uygulamalar bulunur. Her ne kadar günümüzde ülkemiz sınırlarında pek rastlanmasa da salavat günü uygulaması bu uygulamalardan birisidir. Salavat günü dinî-kültürel bir unsurla şekillenen, tasavvufî manada toplumda yer bulmuş sosyolojik bir uygulamadır. Bu düşünce de salavat gününde Hz. Peygamber'e getirilen salavatlar sosyolojik bir olguya dönüşür. Bazı esnafların uyguladığı tasavvufî neşvenin görüldüğü salavat günü uygulamasında esnaflar "bugün benim dükkanımdan alışveriş bedava, alışveriş yapanlardan isteyeceğim tek şey benim dükkanımda salavat getirsin, Hz. Peygamber dükkanımda anılsın, dükkanıma bereket gelsin, ailemde bundan feyzensin" anlayışıyla o gün hizmetinden hiçbir bedel almaz sadece müşterisinden salavat getirmesini ister. Eski Müslüman toplumlarda uygulanan şu an az da olsa bazı Müslüman ülkelerde uygulanan bu uygulama (Kılıç, 2012: 62) dinî bir ritüelin sosyolojik bir yapıda ne şekilde manevi bir yapıya büründüğünü göstermesi açısından son derece önemlidir. Kültürümüzde oldukça manalı bu tarz uygulamaların derunî yapıları, tasavvuf anlayışıyla halkla buluşmuş ve toplumsal bir olguya dönüşmüştür.

Sosyolojik bir yapı ve anlayışa haiz olan tasavvufun Kurtkan'a göre (1977: 149-166) toplumsal olguda önemli birçok sosyal faydaları vardır. Bunlar;

- İbadetin sosyalleştirilmesi:** Tasavvuf kişiyi toplumdan izole etmek yerine toplumun içinde var olmayı amaçlar. Dinî tecrübe ve ibadetlerin de hem bireysel hem de toplumsal olarak rol ve sorumlulukları vardır. Ben merkezli olmaktan bireyi çıkararak kişi de ki egoyu toplum içinde yıkabilmektedir. Tasavvufî düşünce de kişi toplu ibadetlerde ya da bireysel ibadetini toplum içerisinde yaptığında toplumsal rol modellik yapmasının yanı sıra ego duygusundan da sıyrılarak kişisel gelişimine katkı sağlamaktadır. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken bir konu “riya” karşımıza çıkmaktadır. Riyadan uzak bir ibadet anlayışıyla manevî rehberlik birey ve toplum inşasını sağlayacaktır.
- Bireysel ve Toplumsal Şuur Oluşturması:** Bir maneviyat hareketi olan tasavvuf, kişiyi bireysel olarak aydınlattığı gibi toplumsal alanda da kendini gösteren yaşanan bir ilim dalıdır. Tasavvufun toplumsal yanı, tasavvufun bu boyutlarını ön plana çıkararak tanımlar, kurumlar, uygulamalar ve yöntemlerinden anlaşılır (Uludağ, 1979: 168, 169). Güzel ahlâk ve huyu esas alan tasavvuf, ahlâkî olgunluğu fazla olan kişide tasavvufî yaşantının da daha fazla olduğunu kabul eder (Schimmel, 2004: 14). Bireyin ahlâklı bir ferde dönüşmesi, dinî, toplumsal hayatın tüm katmanlarında yaşamaya çalışılmasında tasavvufun katkısı yadsınamaz derecededir (Akkır, 2019: 1277). Tasavvufî terbiye ile bireysellikten toplumsallığı geçişi sağlayan kişi, kazandığı ahlâkî donanımı, aldığı eğitimlerle kendinden başlayarak topluma örnek olabilmektedir. Sosyal kimlik inşasında bulunarak bireyin sosyal olarak vâir olmasını sağlar. Toplumsal bütünleşme ve sosyalleşme aracı olarak aktif bir tevhid düşüncesi, grupsal ritüeller, kendine has eğitim teknikleri ile bireysel ve toplumsal şuur oluşması açısından pratik bir nizam oluşturur (Yıldırım, 2021: 125-135).
- Kişilik gelişimine katkı sağlaması:** Fıtrata uygun bir yaşam sunması ve toplumun oluşmasında etkin ve aktif rol üstlenen tasavvuf, terbiyeyle bireyi eğitirken geliştirmekte özüyle çatışma yaşamayacağı bir hayat sunmaktadır. İslam fıtrata üzere yetişen, İslam ahlakıyla ahlaklaşarak güzel ahlak sahibi olmayı hedefleyen “tasavvuf güzel ahlaktır” (Sühreverdi, 2016: 256) ibaresinden yola çıkarak ahlaken gelişimi tamamlayan kişilerin kişilik gelişimine de katkısı büyüktür. Nitekim nefis terbiyesi ve kalb tasfiyesi metotlarıyla bireyi eğiterek İslamî bir kimlik kazandıran bu eğitim yöntemi şuurlu ve kendini bilen, kişilik çatışmasından uzak, kendisiyle ve içinde yaşadığı toplumla barışık bir nesil yetiştirmek ister. Böylece sosyal hayata olumlu birçok fayda sağlar.
- Sosyal ilim ve din paralelliğinin sağlanması:** Tasavvuf ehline sūfî, derviş ve fakir denilerek tasavvufun asıl amacının ilim ve din bağlantısını sağlamak olduğu görülür. Tasavvufî hayatın bir nevi gündelik yaşama dönük yüzü olan dervişlik; toplumsal barışın, imarın, iskânın, ilmi çalışmaların aktörü olmuş ve toplumsal hayata doğrudan güçlü katkılarda bulunmuştur (Barkan, 1974, 295). Bu çerçevede toplumsal hayata doğrudan etki eden, yerel ve evrensel karakteri belirgin düzeyde görülebilen tarikatların temel özelliği, felsefî derinliğiyle insanı şaşkırtan büyük tasavvuruna paralel ve uyumlu olarak meydana getirdiği sadeliğin yanında sıra

dışı pratiğiyle de yaşamsallığı ve eylemi hedef alan çok yönlü niteliğe sahip olmasıdır (Akkır, 2019: 1280).

5. **Kişiyi maddeye hükmetmemesi, ruhunu özgür bırakarak esaretten kurtarması:** İslam dininde emir ve yasaklara uyararak taat ve ibadette bulunma imandan sonra gelen en önemli vazifelerdendir. Bu ibadetler ve taatler kulu Rabbine yaklaştırdığı gibi kendisine verilen bu yükümlülükleri yerine getirdikçe de kişi sorumluluklarının, kulluğunun farkına varmaktadır. İslamiyet'in özü, manevî yönü olan Tasavvuf ilminde de kul hürriyete kavuşmak, kendi öz benliğini bulabilmek için nefsanî istek ve arzularından Rabbine sığınarak, onun koyduğu kurallar çerçevesinde Peygamberî yaşantı örnekleriyle arınabilmekte ve hakikî özgürlüğe hakikî kullukla erişebilmektedir (Sayın, 2018: 90). Esas hürriyette benlikten sıyrılarak kişi ruhunu özgür bırakmalı ve nefsin esaretinden kurtulabilmelidir (Ankaravî, 2011: 248). Tasavvuf eğitiminde kişi hakikî kulluk ve hürriyet bilincine çeşitli yol ve merhalelerden (Yılmaz, 1995: 3) geçerek ulaşır. Bu yol ve merhalelerde en büyük tuzakları içte nefis dışarıda iblis kurarak kişinin öz fitratına, yaratılış gayesine ulaşmasına engel olmaktadır. Halbuki hürriyet mal, mülk, makam, eşya, evlat ve dünyalık bütün varlıklardan sıyrılıp Hakk'da kendini bulabilmektir (Kuşeyrî, 2016: 353). Bunun için tasavvuf kişinin özünü bulması, aldatici unsurlar olan masivaya kalbini meylettirmemesi konusunda bireyin özgürleşmesini sağlarken kendini tanıması ve toplumsal olarak yer edinimini de sağlar.
6. **Mezhepleşmenin ve ihtilaflaşmanın önüne geçilebilmesi:** Kesretten vahdete vahdetten kesrete geçiş süreci olan tasavvufî eğitim (Yılmaz, 2019: 36) her daim teklik üzerinde bir anlayış ve uygulamayla bireysellikten toplumsallığa oradan da tüm insanlığa örnek olmuş ve eğitimde bizzat öncü olmuştur.³ Ayrıca taat ve ibadette ki birlik ve ibadetin özünü vahdet idrâkine varış olarak anlayan ve bu anlayışın Kur'an'a uygunluğunu çok iyi açıklayan sûfiler ibadette kabul edilen şekil farklılarından ve içtihatlarından doğan mezhep ayrılıklarının ötesinde derunî ve kabullenici bir anlayışa sahiptirler. Bunun için tasavvufî eğitimden geçen yetişkin şekil farklılıkların çok daha ilerisinde öneme sahip insanın "özüne" odaklanmışlardır (Kurtkan, 1977: 165) ama bu öz kesinlikle şeriate aykırı ya da şeriatı kabullenmeyen bir anlayış olmaktan öte bir ayağı şerî hükümlerde sahip diğer ayağıyla kâinatı dolaşır ve kuşatan Rûmî'nin dediği gibi "*Biz pergel gibiyiz. Bir ayağımız din üzerinde sağlamca durur, öteki ayağımız yetmiş iki milleti dolaşır*" anlayışıyla gönül ve kucak açıcılığıyla tüm insanlığı yaratıldığımız gündeki gibi birlik, beraberlik içerisindeki "vahdet" anlayışında tutmaya ve eğitmeye çalışmaktadır. Ümmet arasındaki parçalanmalara karşı olan, nifak tohumları ekenlere fırsat vermeyen bir anlayışla eğitimini gerçekleştiren tasavvuf, gönülden çıkararak gönüllere talip olmaktadır.

³ Ahilik teşkilatı hakkında daha detaylı bilgi için: Vahit Göktaş (2011). "Ahilik ve Tasavvuf'taki Bazı Müşterek Ahlakî Öğeler." *Uluslararası Ahilik Sempozyumu-Kalite Merkezli Yaşam*, Kayseri, Turkey, pp.32-47; Sabahattin Güllülü (1977). *Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri*. Ötüken Yayınevi.

Sosyolojik olguda tasavvufun hem uygulanışı hem yaşam şekli hem kurumsal yüzü hem de tekkeleriyle sosyal hayatın içerisinde olduğu görülür. Toplum ve toplumsal olgularla yakından ilişkilendirilen tasavvuf ilmi insan, insan davranışları, bu davranışların oluşturduğu etki düzeyi, neden-sonuç ilişkisi tasavvuf-sosyoloji ilişkisinin ne kadar güçlü dinamikler üzerine kurulduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Farklı disiplinlerle olan ilişkisini etki, tepki, hâl, davranış, bilgi, amel ve fikir boyutlarıyla ele almaya çalıştığımız tasavvuf, eğitim ve sosyoloji alanıyla ne şekilde bir etkileşimde olduğunu uyguladığı teknik ve yöntemlerde, ele aldığı konularda, bireye ve topluma ne ölçüde katkı sağladığında göstermektedir. Tanımsal düzenleme bu üç disiplin, insanı merkeze alan yaklaşımları, davranışlarının tahlili, insan grup ve topluluklarının bireysel ve toplumsal analizi gibi noktalarda ferdi ve içtimaî olarak birbiri ile yakından ilişkilidirler. Gelişim ve değişim odaklı, ahlâklı bir bireyden vicdanlı ve değerleri tekâmül etmiş toplumlar hedefleyen tasavvuf bünyesinde, tanımsal ve uygulama açısından eğitim ve sosyoloji ile benzer gaye ve uygulamalar barındırır.

Tasavvuf kurumları, eğitimsel bakışı ve sosyolojik yapısı ile bireysel ve toplumsal etkisi yüksek olan bir disiplindir. Kullandığı eğitim teknikleri ile (sohbet, zikir, müzik, sefer...) bireyi eğitmeyi ve ona ulaşmayı, kendisini tanımasını hedefleyen tasavvuf, eğitim alanı ile iç içedir. Hem uyguladığı teknikler hem de fonksiyonları bazında tekkeler sosyal yapının içerisinde faal olarak bulunur. Okul, kütüphane, konservatuar gibi eğitimsel izdüşümleri olan tekkeler, bireyi dinî ve manevî olarak eğitirken sosyolojik boyutu ile yaşantının içerisinde yer alır.

Eğitmcilerin yaşantısal öncelikleri, bilgidan ziyade uygulamaya yönelik anlayışları, temelde evrensel değerleri ve İslam ahlâkını önceleyen tutumları, kültürel ön bilgilendirmeler ve aktarımlar eğitimi üst seviyeye çıkaracak noktalardır. Sosyoloji alanında ise insan davranışlarının nedeni ve uygulama sahası, toplumlar üzerindeki etkisi, kurumsal ve grup bazlı çözümlenmeler ve değerlendirmeler sosyal olguyu anlama ve betimleme adına önemlidir. Karşılıklı etkileşim ile tasavvuf-sosyoloji-eğitim disiplinleri insanı okuma anlama, toplumu yorumlama ve analiz etme, uygulama sahasına ürün oluşturma, insan ve toplum inşası ile etkin birliktelik sunabilir. Birbirlerinin bilgi ve malzemelerini daha etkin bireysel ve toplumsal inşa için kullanabilirler.

İnsan davranışlarını düzenleyen norm ve kurallar ekseninde ruh-beden birlikteliği, ortak değer, inanç, öğreti ve dogmalar insanları bir arada tutan önemli yapılardır. Toplumsal bilincin temeli bu anlayışlarda yatar. Bunun için sosyoloji ve eğitim alanıyla ilgilenen kişilerin tasavvuf alanından istifade etmesi hem eğitimsel verimliliği sağlama hem de toplumu daha iyi anlama adına fayda sağlayacaktır. Mutasavvıf sosyologlara ve hatta mutasavvıf eğitimcilere bireysel ve toplumsal manada ihtiyaç olduğu ve bu incelemelerin daha derin ve hayata yönelik yapılması, çalışmaların etkililiği ve uygulanabilirliği açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akkır, R. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Tasavvuf, Tarikat ve Rabıta Olgusuna Bakışı: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği. *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, Aralık (5/2). 1273-1298.
- Akot, Bülent (2014). Tasavvufî İrşad Metodu Olarak Sohbetin Fonksiyonu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, (3/31). 30-39.
- Ankaravî, İ. (2011). *Minhacu'l-Fukara Fakirlerin Yolu*. (S. Ekici, Çev.). İnsan Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1974). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri. *Vakıflar Dergisi* (2). 279-304.
- Armaner, N. (1980). *Din Psikolojisine Giriş*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Arslan, M. (2009). Eğitim Bilimine Giriş. M. Arslan (Ed.). *Eğitimle İlgili Temel Kavramlar*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Aslan, C. (2013). *Sosyolojiye Giriş Kavramlar ve Kullanımları*. Karahan Kitabevi.
- Ayhan, H. (1986). *Eğitime Giriş İslamiyet'i Eğitime Getirdiği Değerler*. Damla Yayınevi.
- Bahar, H. İ. (2011). *Sosyoloji*. Akademik Hayat.
- Benna, H. (2013). *Tasavvuf ve Ahlak Eğitimi*. (Ayetullah Güneş, Cuma Karan, Çev.). Nida Yayınları.
- Bozkurt, V. (2006). *Değişen Dünyada Sosyoloji*. Ekin Kitapevi.
- Baz, İ. (2012). Tasavvuf. K. Özköse (Ed.). *Tasavvufun Tesir Halkası*. Grafiker Yayınevi.
- Bulut, Y. *Sosyoloji*, İstanbul Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.
- Derin, S. (2012). *Kur'an-ı Kerim'de Seyr u Sülûk*. Erkam Yayınları.
- Derin, S. (2016). *İmâm Rabbânî'nin İzinde Mânevî Yolculuk*. Erkam Yayınları.
- Derin, S. (2019). Sufilerden Günümüz İnsanına Mesajlar. *Altınoluk Dergisi*. (406). Aralık.
- Erden, M. (2017). *Eğitim Bilimlerine Giriş*. Arkadaş.
- Ergül, Â. (2019). Bunalan Çağa Tasavvuf Üslubuyla İman, İslâm ve İhsan Aşısı. *Altınoluk Dergisi*, (406). Aralık.
- Gazzâlî, Ebu Muhammed. (2012). *İhyâ-u U'lûmiddîn III*. (Ahmed Serdaroğlu, Çev.). Bedir Yayınevi.

- Geylânî, A. (2012). *Adâb-ı Müridîn Tarikatın Adabları*. (Kazım Ağcakaya, Çev.). Medine Yayıncılık.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. Kırmızı Yayınları.
- Göktaş, V. (2011). *Tasavvufî Terbiyenin Dünümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar*. (52/2), 137-155. AÜİFD.
- Görmez, M. (2018). *Kalbin Erbâini*. Otto.
- Gözütok, Ş. (2012). *Sufî Pedagojisi: Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*. Nesil Yayınları.
- Gudde, Ebû Fettâh. (2017). *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Eğitim metodu*. Otto Yayınları.
- Günay, Ü. (1992). *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*. Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Güzey, A. R. (2019). Osmanlı Tekkelerinde İşleyiş ve Eğitim. *Sosyal Bilimler Dergisi*. (6/34). 377-392.
- İgalçı Çakmak, E. E. (2022). *Tasavvufî Ahlâk Bazında Manevî Eğitim – Okul Öncesi Dönem Örnekleme*. Fecr Yayınları.
- Kara, M. (1990). *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. Dergâh Yayınları.
- Kara, M. (2008). Tekke Eğitimi ve Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. (6/12). 107-138.
- Kılıç, M. E. (2012). *Tasavvufta Giriş*. Sûfî Kitap.
- Kocaman, K. (2020). Tasavvufî Eğitimde Özel Eğitim Yöntemleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (13/70). 1162-1172.
- Koç, A. (1999). *İhvân-ı Safâ'nın Eğitim Felsefesi*. MÜİFAV.
- Kurtkan, Â. (1977). *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik*. Kutsun Yayınevi.
- Kuşeyrî, A. (2016). *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. (S. Uludağ, Çev.). Dergâh Yayınları
- Özkalp, E. (2000). *Sosyolojiye Giriş*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Rumî, M. C. (2017). *Mesnevî Şerhi*. (Tahirü'l Mevlevî, Ter.). (3). 2701-2730. Şamil Yayınevi.
- Sayın, E. (2014). *Tasavvuf Terapisi*. Nesil Yayınları.
- Sayın, E. (2018). *Tasavvufî Eğitim*. Rağbet Yayınları.
- Sayın, Ö. (1994). *Sosyolojiye Giriş*, Üniversite Kitapları.

- Schimmel, A. (2004). *İslam'ın Mistik Boyutları*. (Ergün Kocabıyık, Trc.). Kabcacı Yayınları.
- Serhendî, A. F. (2017) *Mektubat II*. (Hüseyin Hilmi Işık, Ter.). Hakikat Yayınları.
- Sühreverdî, Ebu Hafs Şehâbeddin. (2016). *Avârifü'l-Maârif Gerçek Tasavvuf*. (Dilaver Selvi, Çev.). Semerkand Yayınları.
- Şenel, E. A. (2018). Eğitim Bilimine Giriş. M. Gültekin (Ed). *Eğitimin Temel Kavramları*. Anadolu Üniversitesi Yayınevi.
- Şimşek, N. (2021). *İslâm Filozoflarının Ahlak ve Eğitim Anlayışı (Fârâbî, İbn Sînâ, Kınalızâde Ali Efendi)*. Pegem.
- Taplamacıoğlu, M. (1969). *Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tek, A. (2020). *Tarihî Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*. Bursa Akademi.
- Uludağ, S. (1979). *İslam Düşüncesinin Yapısı*. Dergâh Yayınları.
- Ulván, A. N. (1981). *İslam'da Aile Eğitimi*. (c.1). Uysal Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (1967). *Eğitim Felsefesi*. Millî Eğitim Basımevi.
- Yıldırım, E. (2021). *Sûfî Sosyoloji Maneviyatın Toplumsal Var Oluşu*. Beyan Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (1995). Seyr-i Sülûk Tasavvufî Eğitim. *Altınoluk Dergisi*. (112). 32-45.
- Yılmaz, H. K. (2010). *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ensar Neşriyat.
- Yılmaz, H. K. (2019). Çare Kendine Yoğunlaşmakta Değil Kendini Aşmakta. *Altınoluk Dergisi*. (406). Aralık.
- Yılmaz, N. (2001). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*. OSAV.
- Yılmaz, Ö. (2019). *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Akçađ Yayınları.
- Tûsî, Ebu Nasr Serrâc. (2012). *el-Lûmâ İslam Tasavvufu*. (H. K. Yılmaz, Ter.). Erkâm Yayınları.
- Zengin, A. Y. (2014 Mayıs 4-6). *Tasavvufî Eğitim Anlayışı ile Günümüzdeki Bazı Eğitim Kavramlarının Örtüştüğüne Dair Bir Çalışma*. Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şaban-1 Veli Sempozyumu.